ԵՐԱՇԽԱՐՀ

Տարեգրական Լուրեր

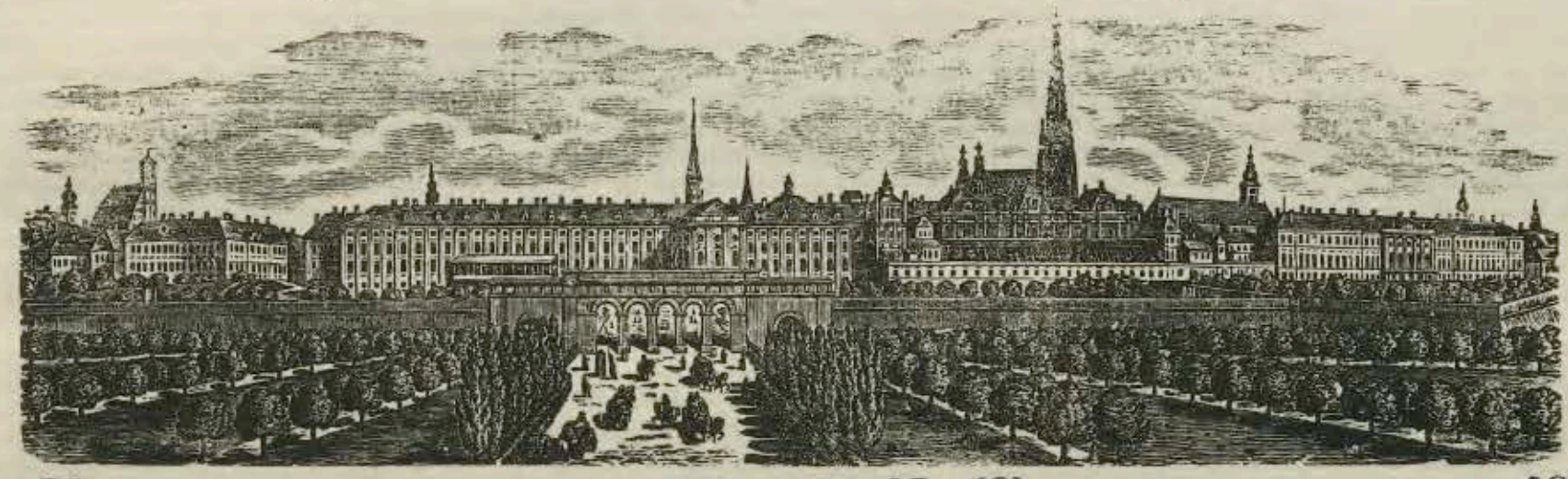

թիւ 25 ՅՈՒՆԻՍԻ 18 (6) 1850

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՒՍՏՐԻԱ. Աստուածաշունչ։
ԴԱՆԻԱ. Ընդդիմութեան հետ եղած գժտութիւնը կը շարունակի։ Պատերազմ։
ԱՆԳԼԻԱ. Ներքոյի տերութիւնոց դիպուածները։ Արուեստից հանդիսին տեսարանը։ Իրաւսի դեսպանը։
ԳԵՐՄԱՆԻԱ. Պրուսիոյ եւ Ռուսաստանի իրարու նկատմամբ բռնած ճամբան։ Շփոթութիւն մը։
ՍԱՐԴԻՆԻԱ. Դարձեալ ներքին գանգատներ։ Ս. Գրահանդեսը։
ՈՍԿԵԼԻՐ ՈՒ ՆԱՊՈԼԻՍ. Բաղերմոյ խռովութիւն մը։ Լամարթինները։
ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ. Պնդոնին մեծ խարհրդը։
ՕՍՄԱՆՕՍՄԱՆԱՔ. Հայ ազգին վրայ գրեհանդէս տեսութիւն։ (Շարունակութիւն եւ վերջ։)
ԲԵՆԳԱԼԻՍՏԱՆ. Քրիստոնեութիւն։ (Շարունակութիւն։)
ԲԱՐՈՒՇԿԱՆ ՎԵՊ. Շուն կամ հաւատարմութիւն։

ԱՒՍՏՐԻԱ

ՎԻԵՆՆԱ, ՅՈՒՆԻՍԻ 17

ԿԱՅՍՐԸ պաշտօնականներուն խորհրդովը որոշեց որ Պաճառատանի եւ Աստրիայի մէկալ մասերուն մէջեղը եղած մնաքսը վերնայ։ Ան հրամանը որչափ կարելի է շուտ ի գործ դրուելու պիտի սկսի։

ԿՈՍՏԵՆԱՆԻ ԾՈՎԱՍԱՐԵՐԱՑՔ։ Իշխան Էսթրոպա շաբաթուան առնցայ 16ին կէսօրէն յետոյ ժամը 9½ին 46 ճամբորդով Աղէքսանդրիայէն թռնուտ հասաւ 11½ ժամու մէջ։ Յունիսի 11ին կէսօրէն հետքը ժամը 3½ին 88 ճամբորդով Սուէզ հասած էր։ Հնդկատանէն եկած լուրերուն մէջ երեւելի բան մը չկայ։ Ամենէն նոր լուրերը գրուած են Բագարիայէն Ապրիլի 23ին, Պենիսրէն Մայիսի 1ին, Լոնդոնէն Ապրիլի 22ին, Պարիզէն Մայիսի 3ին, Մադրասէն 9ին, Պոմբայէն 11ին։ Ան տարի ընդհանրապէս տարաձիգութեան (մանիֆեստոյ) առուտուրը ողջոյն է։ — Ան եւ ուրիշ առուտուրի վերաբերեալ լուրերը ինչպէս ըսինք ժամը 9½ին թրեսա հասան, ու մինչեւ ժամը 10½ գիշերին ամէն մարդ հետաքրքրութեան դիւանին մէջ կը նայեր իմանալ։

— Ս՝ուճմիրի ծոցը մեծ նաւարան մը չմնալու խորհուրդը օրէ օր կը հաստատուի։

ՊԱՃԱՌՍՏԱՆ։ Մայիս վերջը Պաճառատանի եպիսկոպոսաց ժողովը մը պիտի՝որ գումարի, որուն մէջ Պաճառի եպիսկոպոսապետը գահերէց պիտի նստի։ Ան ժողովին դիմաւոր հարցը բաներէն մէկը՝ միացեալ Յունաց եպիսկոպոսները շատցընել պիտի՝որ ըլլայ։

— Դիմբիլաբէն կը գրեն որ Պանագի ու Պուչգային քանի մը կողմերը մարախ երեւնալու սկսեր է, որոնք թէպէտ եւ գեւ. մեծ մը չեն ըներ, բայց թէ որ հիմակուընէ ասոնք ջնջելու ճար մը չ՝ըլլայ՝ քիչ մը եղբը շատ մեծ կրնան ընել, ու ան տարուան յուսացուած առատ հունձքը սպառել։

ԳԱՂԼԻՐ

ՓԱՐԻԶ, Յունիսի 9։ Ան լրագիրները, որոնք քանի մը օր յառաջ Անգղիոյի ու Դաղղիոյի մէջ եղած գժտութիւնը լմննցած կը հրատարակէին, պէտք են խոստովանիլ թէ ան խնդիրը դեռ լուծուած չէ, որովհետեւ Լամիդ զօրապետը՝ Լորտ Բալմերսդընին առաքարկած ծրագրին համար չընդունելու, ու ոմանց որ Ապրիլի 18ին երկու տեսութեանց մէջ Լամարտին եղած դաշնադրութիւնը պիտի՝որ ի գործ դրուի։ Լորտ Բալմերսդընին առաքարկած միջին համար ան էր, որ ազնուական Լորտը Գաղղիոյի կառաքարկեր որ Յունաստանի ազատ ընտրութիւնը թող տրուի, որ ան երիսարքն մէկն ընտրէ, կամ Լամարտինի Ապրիլի 18ին դաշնադրութիւնը, եւ կամ պ. Ալպէնի հետ ըրած դաշնադրութիւնը, որով. ասոնք պատասխանելու վճարել։ Թէ որ Յունաստան ասոնցի դաշնադրութիւնն ընտրելու ըլլայ կ՝ըսէր Լորտ Բալմերսդընի, ան ատեն միջնորդութիւնը Դուրէն կը սկսի, իսկ թէ որ երիսարքը՝ ան ատեն Գաղղիոյին բան մ՝ըսելիք չ՝կրնար։ Բայց Լամիդ զօրապետը ասոնց տեղի կուտիւնեներին իմացաւ, որ Լորտ Բալմերսդընի մէկալ կողմանէ Յունաստանը ապառնալիքներով կը սարսափէր, որ պ. Ալպէնի հետ դրած դաշնադրութիւնն ընդունի, ասոնց թէ ոչ՝ իրեն փոխ առած 20 միլիոն տրախմիին շահն ալ բռնի կը պահանջէ։ Ինչ հասնիր պ. Լամիդ Լորտ Բալմերսդընին առաքարկութիւնը մերժեց, ու հիմա կը պահանջէ որ Ապրիլի 18ին դաշնադրութիւնը պէտք է որ ի գործ դրուի, ուստի եւ Լորտ Բալմերսդընի պ. Ալպէնի գործածները պիտի՝որ մերժէ։ Կ՝երեւայ թէ Լորտ Բալմերսդընի պ. Լամիդին պահանջմանցը պիտի խոնարհի, որն որ անանկ հաստատում մը է՝ որ ան չէ թէ միայն Գաղղիա, հապա բոլոր Եւրոպային կեանք կարող է՝ըլլալ պարծիլ։

Պ. Լամիդին ասանկ իր խօսքին վրայ հաստատուն պնդած ատենը, Լորտ Պրոմանդի Անգղիոյի դեսպանը օր օրուան վրայ իր քաղաքավարութիւնները կ՝աւելցընէ, որ չըլլայ թէ բանը ան ատենի հասնի, որ փարիզէն ելլելու ստիպուի։ Անոյշ 2ին Լուզ. Նապոլէոն, որ արտաքոյ կարգի ձիարոյ է, Ալբասլի կայմերը ձիարշաւութեան խաղ եղած ատենը նեղկայ դանուեցաւ։ Լորտ Պրոմանպի, որ քանի մը տարի է՝ի վեր Ալբասլ քաշուած է, լսելուն պէս որ Լուզ. Նապոլէոնը հոն է, վազեց եկաւ, ու շատ մեծարանաց անոր ներկայացաւ, ու բոլոր ձիավարելու ատենը քովէն չբաժնուեցաւ։ Ան գործքը դեսպանական ոճով Գէշ խաղին աղէկ երես ընել կ՝ըսուի (faire bonne mine à mauvais jeu)։

— Իսպանիոյ ժողովքին մէջ մինչեւ Յունիսի 9ին եղած խօսակցութիւնները սեղական խնդրոյ վրայ են։ Եղած որոշումներէն գլխաւորը հատարակապետութեան պահերէցին թոշակին՝ տարին 250,000 ֆրանք աւելցնելն է, որն որ ապագային ժողովքին ուրոշելէն ետքը՝ ամսոյս 4ին Լուզ. Նապոլէոն առանձին վճռով հաստատեց։

— Սարտինիայի դեսպանը ամսոյս 1ին արտաքին գործոց պաշտօնեայ պ. Լամիդին հետ երկայն խօսակցութիւն մ՝ըրաւ։ Խօսակցութիւնն կը Սարտինիայի վիճակին վրայ, ու ան ընդդիմութեան վրայ, որն որ եկեղեցական գաղմնակցութիւնը կատաղութեան հասած օրինացը դէմ կը ցուցընէ։ Սարտինիայի դեսպանն ասանք Գաղղիոյի կառավարութեան առջեւը գնելէն ետքը՝ անոր խորհրդը խնդրեց, ու հարցուց միանգամայն որ այլեւայլ դեպքեր պատահելու ըլլան նէ Գաղղիոյի կառավարութիւնը Սարտինիայի նկատմամբ ինչ՝ համբաւ պիտի՝որ բռնէ։ Պ. Լամիդ ան հարցման միայն սանկ նեղկ պատասխաններ տուաւ, ու միաբը չյայտնեց, բայց ասչափ բաւ որ Սարտինիայի կառավարութեան բռնած ճամբան խաղաղութեան ու կարգի կանոնի բարձր սիղմանցը համաձայն ճամբայ չէ, ուստի եւ եւրոպական արքունեաց երաշխաւորութիւն մը չիկրնար ըլլալ։

— Պրուսիոյ Յունիսի 6ին ան տեղեկութիւնները կու տան։ Ընտրութեանց օրէնքին ընդունելութիւնը հոս կարծուած է՝ ունի քիչ գրգռութիւն պատճառեց, եւ կրնանք ըսել որ բոլոր Գաղղիոյի մէջ ալ ընդհանրապէս ասանկ եղաւ։ Սարգէ՝ որ զինուորական զօրութիւնն է չարտաքսեց ընկերավարները բռնեալը, եւ կառավարութիւնը գոնէ հիմակու հիմա անոնց տիրած է։ Ընկերավարները երկու բաժնուած են, մէկ մասը իրենց ժողովքին որոշմանցը դրեթէ ծանել չուզեր, ու չարտաքսուելու հատարակապետականներու կողմը կ՝անցնի։ Վիճակները հիմա շատ ալ կեցաւ, ու ընկերավարներուն ազդեցութիւնը շատ նուազեցաւ։ Թէ արտաքսացնելու եւ թէ հատարակութեան մէջ աւելի քիչ յուզմունք կը տեսնուի։ Դուսէն եկած պատերազմի լուրերուն հաւատացող շատ քիչ մարդ կայ, Հելսուտրան կամաց կամաց փախուստականներէն կը մաքրուի, ամէն օր անցաւորներ կու գան, որոնց շատերուն նպատակը Ամերիկա է։

— Դարարիւ մարգիզն՝ որուն մեռնելէն ի վեր քիչ ատեն է, կտակը բացուելով տեսնուեցաւ որ ան հեռանալ գումարելը այլեւայլ անձանց ու հասարակութեանց թող տուեր է։ Շամպորի կոմսին (Հենրիկոս Ե.ին) 3 միլիոն ֆրանք, Շատոպրիանի կոմսին 50,000, պ. Պերրիէրին 40,000, Պոնմարանի Ռոպէդ կոմսին 800,000 ֆրանքի արժողութեամբ կալուած մը, հատուոյց տարածման ժողովքին 100,000, Բերոյ պարմանութեան 200,000, Ոգամբ քաղքին հիւանդանոցին 80,000. մանձարուի պատճառաւ որդ մնացող տղոց 10,000։ Վերջանալը Գաղղիոյի ամենէն հին պրիմիւն, Պոնմարանի, Լիւքսամբուրգ տղնուական ցեղերուն հետ ազգականութիւն ունէր։

ԱՆԳԼԻԱ

ԼՈՆԴՈՆ, Յունիսի 3։ Դերբաքի՝ տերութեան կողմանէ եկած դեսպանութեան մարդիկները Լոնդոնի մէջ ամենուն աչքը իրենց վրայ կը ձգին։ Ասանց Լոնդոնի քաղաքը եւ հոն գտած ընդունելութիւններն շատ հաճելի է։ Շատ անգամ խռաքաչուց թատրոնը կ՝երթան եւ ուրիշ զբօսանաց տեղեր կը յաճա-

* Անցած թուոյն մէջ փոխուած Դերբաքի՝ սխալմամբ Նեապոլոյ գրուած է։

իւն։ Ընցած կիրակի իրիկունը Լոյտ Բալմերսթոնի քով, երեկոյեան մեծ ընդերութիւն մը մէջ դատուեցաւ, ուր իրենց ազատելեան հարուստ դիւանները ընդերութեան մեծ հետաքրքրութիւն նիւթ եղան։

— Ամսոյս 6ին Լոնտոնէն կը գրեն։ Ազատասէց հանդէսին համար հսկայական շինուած մը կը պատրաստուի որուն ընդարձակութիւնը պիտի որ ըլլայ 900,000 քառակուսի ոտնաչափ ու միջին բարձրութիւնը 30 ոտնաչափ։ — Երէկ կոստանդնուպոլսէն Ռուսական հանող շոգենաւով՝ Ցեմպէնքի կոմսն ու կոմսուհին եւ 73 լեհ փախստականներ հասան։

— Դրոնիւլ լրագրին կ'ըսէ թէ Ռուսաց կառավարութիւնն կոդմանէ Լոնտոնի Ռուսաց դեսպան Պրունով սեպուհին Յունաց թագաւորին վրայ պաշտօնապէս գալուն յարը լսելու համար աս ամառ Թեպրոսուրկ ճամբորդութիւն պիտի՝որ ընէ։

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ՖԻՐԱՆԵՑՈՒԹԻՒՆ։ Քրիստոնեական տերութիւնները կամաց կամաց ամէնն ալ Գրանքֆորտի ժողովին իրենց դեսպանները կը խաւրեն, որուն մէջ՝ ինչպէս յայտնի է՝ Աւստրիայի դեսպանը գահկալ է։ Պրուշի կողմանէ ալ դիսպան եկաւ, ոչ թէ, ինչպէս կը լսուի Աւստրիայի եւ մէկալ դեսպանական տերութիւնց դեսպաններուն հետ խօսակցութիւնան մէջ է ան պայմաններուն վրայ, որոնք Պրուշը կ'ուզէ դնել, որ ժողովին մնանակից ըլլայ։ Ա՛ս պայմաններէն դլխաւորն ան է, որ գահերիցութիւնան ամենայն Աւստրիայի հետ փոխարինակի դասիլ կ'ուզէ։ Բայց կ'ենթադրուի թէ Աւստրիա ամենեւին զիջանիլ յանձն պիտի՝որ չառնու, որովհետեւ ասիկա իրեն իրաւունքը կը համարի, եւ չիկրնար իրեն ձեռքէն առնուիլ, բայց նիմէ ժողովի մէջ եղած որոշմանի։ Պրուշը ժողովի մէջ մնանել չ'ուզեր, որովհետեւ դեսպանը ժողովի մէջ մնանելու համար յատաւգոյն դահերեցին ներքեւ իրենէն իր գալը պիտի՝որ մնուցանէ, որով եւ ամենայն իրարու դահերեց ճանչցած կ'ելլայ։ Լոկ ժողովէն դուրս քանի մը դեսպաններու հաւանութիւնը բան չարժեր ու ապարդիւնաւոր կը անցնի։ Պ։ Բայքէր ժողովին նկատմամբ առած հրամանագիրներէն զատ մեկ առանձին յիշատակագիր մը ունի, որուն մէջ Պրուշը պլուսոյ գիպուածոյ առիւն առնելու համար բարդիներ բրած է։

— Լմնայս Գին սա յարգարա Պրուշ ու Դրանքֆուրտի ղօրաց մէջ մեծ կռիւ մը պատահեցաւ, որն որ աւելի պատերազմ ըսելու է, որովհետեւ կողմանէ ալ անանկ կատաղութեամբ պատերազմեցան որ շատ միւսաւորներ եղան։ Ասոր գլխաւոր պատճառն սա եղկու պլուսոյ անդաց գլխաւորներ կ'ուզեն գրաւել Գրանքֆորտ։ Ասոր համար Գրանքֆորտի Հայոց Ազգային Ժողովն ալ յանկարծ իր ազգեցութիւնը պիտի՝որ ընէ։ Պահպանողականները որ եկեղեցական տերութիւնն կ'ուզեն հիւսիսի ամենայն առնեն ի վերս ազատութիւն տալ ասոնք կը հիմնէին՝ վերջապէս սա անպատուն յանձնելու։ Եւ իրենց ազատութիւնները պլուսոյ խաղաղասիրութեամբ ու խառնուրդութեամբ կը նայէին որ ասոնք ընտրութիւնները ոչընչացնեն, բայց կարելի չէդաւ։

քաղքին վրայ քաշելու վրայ են։ Դառավարները մինչեւ թնդանօթները զարնել տուին, ու, բոլոր զօրքը դէնք առաւ ու պատրաստ կեցաւ։ Ազատորներն ու թնդանօթաձիգները քաղքէն եկան, ու ռազմանիները չկրցան բանակութիւնան դէմ դնել, ու, եւ քաշուելով, պարտէզներու մէջ ցրուեցան, եւ մեկը Հրացաւ բռնուիլ։ Յետոյէս ան կողմերէն հինգ հոգի սպանուեցան ու քանա գրաւեցան, բայց նպէր անմեղ դատուելով արձակուեցան։

— Լեւապրպի մէջ ալ կը վախցուի որ Լանծարոնիները սաք ելլեն, որոնք միշտ սահմանապրական տերութեան դէմ ըլլալով, կ'ուզեն որ թագաւորը սահմանագրութիւնը նոր տանէ։

ՀԵԼՈՒԵՏԻԱ ԿԱՄ ԶՈՒԻՑԱՐԻ

Զուրիխ գաւառին մեծ խորհրդոյն ոնդամներուն ընտրութիւնը, որն որ վեց տարին մէյ մը կ'ըլլայ, անցած ամսոյն մէջ լմընցաւով՝ ամսոյս 1ին մեծ խորհուրդը բացուեցաւ։ Ընտրականները սաստիկ աշխատեցան, բայց չկրցան յաղթել, վասն զի ընտրուած խորհրդականներէն 117 պահպանողական կոչեն են, իսկ 165ը արմատական։ Ա՛ս ընտրութիւնը մեկալ նահանգներուն վրայ ալ անշուշտ իր ազդեցութիւնը պիտի՝որ ընէ։ Պահպանողականները որ երկայն տարիներ ի վեր արմատականաց բռնութեան տակ կը հեծէին՝ վերջապէս սա անգամուն յաղթելու։ Եւ թէպէտ արմատականները ալ խաղաղասիրութեամբ ու խառնուրդութեամբ կը նայէին որ ասոնք ընտրութիւնները ոչընչացնեն, բայց կարելի չէդաւ։

ՈՒՍՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

ԱՋԳԵՑԻՆ

Հայ ազգին վրայ ընդհանուր պատմութիւն։

(Շարունակութիւն եւ վերջ։ Տես թիւ 24։)

ԼԱՆԳԻՆԹԱՆ ինչուցն մէջ լսիրը թէ Ռուսաստանի Հայոց պակսելուն կամ սերութիւնան պարտաւորական հաշիւներուն մէջ քիչ ցուցուելուն պատճառն է մերիներուն սա կամ՝ ան կերպով տարուելը, բայց տակիս զատ ուրիշները քանի մը պատճառներ ալ կը դնեն, որոնք արհամարհելի բաներ չեն։ Հայերբենագէտ Նպման գիտնականը Պարսկաստանի Հայոց Ռուսաստան գաղթելուն գերմաներէն պատմութիւնան 6ներորդ երեսին մէջ սառնի կը գրէ։ «Ինչիա (տա գիրքը) գրաղ գաղթականութիւնան նեղկոյ եղաղ շատ պատուական մնպրտ մը բերեն, որ խելքի խարուած գաղթականներուն կէսին աւելին Երիւանի ու Դարմանանի գաւառներուն մէջ սոսկալի ու բաղմատանջ սովով մը մեռաւ»։ Ա՛ս բանս ատոյգ է, բայց որովհետեւ 1828ին պատահած է, եւ Ուրբաշ պարոնին Էլիզեցոյ ըսածով դիրքը, որ Ռուսաստանի Հայոց թիւը կը դնէ մէկ միլիոնէ մօտ, 1832ին Թոսիւա տարած է, ջրոս տարի յառաջ պատահած դժբախտ դէպքը կրնար ու պէտք էր դիտնալ, ուստի եւ ան (20—25,000) ոգորմելի վախճանեալները մէկ միլիոնի մնա դրած Հայոց թիւէն արդէն հանած պիտի ըլլայ։ Ռուսիոյի Հայոց նուազելուն երկրորդ պատճառ կը համարին Շեւրքեմենեանցն պատերազմը, որովհետեւ ասիկա շարունակ Հայոց կորիւնեներէն հազարներով մարդ կը յոխշտակէ։ Երրորդ՝ սէրբերեան կողմանէ բնակեաց թիւը գրուած աստեն՝ Ռուս պաշտօնատերերը շատ կողմնակալ թիւեր կը-բերեն կողմանէ բնակեաց թիւը գրուած աստեն՝ Ռուս պաշտօնատերերը շատ կողմնակալ թիւեր կը-բերեն, այսինքն միշտ կը ջանան որ ուրիշ ազգէ եղողները փուչ պատճառներով Ռուսաց կարգը գրեն, եւ սոսկալով օտարազգիներուն թիւը միշտ նուազեցնեն կամ՝ նուազ ցուցնեն։ Ա՛ս երկրորդ ու երրորդ պատճառները Ռուսաստանի Հայոց թիւը սատարել կրնան շատ պակսեցնել։ —

Ռուսիայէն Եարը Պարսկաստան կու գայ, որն որ Հայ բնակչաց բազմութեան կողմանէ երրորդ տերութիւնն է։ Թէպէտ Աստրագանի գաւառ էն Ռուսաստան գացող (50—60,000) Հայ գաղթականներուն պատճառաւ Պարսկաստանի Հայոց թիւը պակսեցաւ, բայց դիւ բաւական բազմութիւն ալեան եղած ըլլայ, որովհետեւ՝ ինչպէս նորագոյն երկրագրութիւններն ալ կը հաստատեն, Պարսկաստանի ցամաքային առուտուրը գրեթէ լոլորովին Հայոց ձեռքն է, բաց ասկից՝ շատ տեղուանք Հայապէտ երկրագործներ ու տարագ (հանիֆարա) եւ ուրիշ արուեստ բանողներ կան։ Ասոր համար ունիք Պարսկաստանի Հայոց թիւը մինչեւ 300—350,000 կը դնեն, սակայն անանկ տերութեան մը մէջ ինչպէս բոլոր բնակչաց, նոյնպէս Հայոց ալ թիւը ատոյգ չիգիտցուիր։ Պարսկաստանի Հայոց ազգային վիճակը մինչեւ հիմա շատ խեղճութիւններ ունեցաւ։ Թէպէտ Աստրագանն ու իր կառավարութիւնը գիտնալով՝ որ Պարսկաստանի վաճառականութիւնը Հայագգիները ծաղկեցուցած են, ամենց վրայ միշտ սեր մը կը ցուցընէին, ու երբեմն երբեմն նաեւ փոքր արտօնութիւններ ու պաշտօններ իրենց կու տային, բայց ալեւոր պարսկաները գրեթէ կ'ոչընչացընէին սա արքունական նպաստը, եւ չէին թողուր որ հոնտեղաց Հայերն ապրոյին յառաջդիմութիւն մ'ունենան։ Տերութեան անգործարար աշխարհաւեր խռովութիւններն ու Պարսկաստանի ստոյգ նախանձաս, մոլեռանդ (fanatique) եւ մտապաշտ ժողովուրդը Հայոց շատ վնաս տուին։ Միանգամայն Պարսկաստանի Հայերն երկայն տարին գերութեան վիճակի մէջ ծնեալ ըլլալով՝ ապրելն ուսուած, ապրելն գաղափար, ապրելն մտածմունք չունէին, որով ազգին յառաջդիմութեան համար ալ ոչինչ չէին մտածեր։ Սակայն հիմա պարսկաները փոխուեցան։ Աստրագանի մէջ թէպէտ նոյն խռովութիւններն գեռ կան ու ապրելի ռամիկն ալ դրեթէ յառաջուան պէս է, բայց ինչպէս Տաճկաստանի մէջ, նոյնպէս հոս ալ եւրոպական տերութեանց (Անգլիայի եւ Ռուսիայի) ազդեցութիւնը զօրացաւ, ուստի յոյս կայ որ թէ խռովութիւնները եւ թէ քրիստոնեից դէմ եղած անգթութիւնն ու անիրաւութիւնները ասկից եւսքը կը դադրին։ Գալանայ Հայերն սա նոր թագաւորին գահ ելլելու առիթը հարկաւոր եղած գրասենեան ծանրաբերը հոդալով՝ ամոր սիրելի եղան եւ. հրամայական ընդունեցան որ ասկից եւսքը Անգլիայի դեսպանին անմիջական պաշտպանութեան ներքեւն ըլլան*։ Ամենմէ զատ՝ ընդհանուր ապրելն շարժմանը Պարսկաստանի Հայազգիներն ալ յարդարուելով՝ սկսան նոր Ցուլայի դպրոցին աւելի փոյթ տանիլ, որուն վրայ դեռ մնացեր ու թափարի լուսեր առած էր մը ազգային լրագիրներէն մէկը**։

Բա ամէն բաները Պարսկաստանի Հայոց վրայ գիտելով՝ կրնանք ըսել թէ անոնց ալ յառաջդիմելու ելի յոյզ ապագայ մը կը մերձենայ։ Կրնանք ապահովութիւնամբ հաստատել որ Պարսկաստանի մէջ Հայազգիներն իրենց ազգային հանճարովն ու հարատեւ մայրենի լեզուին ոգնութիւնամբը տերութիւնան լոլոր մեկալ ազգերէն աւելի շատ եւ աւելի հիմնաւին կրնան յառաջանալ ու. Պարսկաստանի դիտնոց մէջ սա ազգին տեղը բռնել։ Բայց ասոր համար՝ պէտք է միաբանական հոգւով եւ յարատեւութիւնամբ աշխատիլ, մեր Հայերէն ազգային լեզուն ազէկ սորվիլ, որն որ դիտութիւններու հաղորդութիւնը կրնայ թէ միայն բոլոր արեւելեան լեզուներէն, հապա նաեւ քանի մը եւրոպական լեզուներէ ալ, աւելի յարմարութիւն ունի։ Ազգ կրթութիւն տալու սատն մեր գրեն որ ազգային հոգւոյն հոմանցն ըլլայ, լոլոր Պարսկաստանի Հայոց մէջ ուսումն ու կրթութիւնը տարածելու։ Քանան եւայլն։ Ա՛յսպիսի քանքերով Պարսկաստանի Հայազգիք շատ յառաջ կրնան երթալ, եւ թէ իրենց վիճակը կրնան ապնուացընել, թէ տերութիւնան առջեւ օգտակար ծառայութիւններ կատարելով՝ ազգիւնք կ'ուզենան ու պաշտօնեայ կ'ընդունին։ Ա՛ս ատոյգ է որ Պարսկաստանի Հայք Տաճկաստանի Հայոց համեմատութեամբ աւելի ընդարձակ ատարէր ունին, ինչու որ Պարսից տերութիւնան յառաջդիմութեան ճանփուն մէջ իր հպատակ քրիստոնեայ ազգերէն գրեթէ միայն Հայազգիներն են որ կարենան սա բանիս պատշաճ գործիք ըլլալ, եւ. քոմերնին իրենց հանող նախանձայոյզ մը չունին, ուր որ Տաճկաստանի Հայերուն քովը Յոյներն կան։ —

Պարսկաստանէն եւսքս բան կարդի Ասիոյի է որ շատ Հայ ունի, բայց աւելի յարմար կը տեսնենք նախ Հնդկաստանի Հայոց վրայ խօսիլ, որոնք Պարսկաստանի Հայոց շարունակութիւնը կրնան ըսուիլ։ Հոստիպայ Հայերուն թիւը Գերմանացի Նպման գրագէտն որ Հնդկաստան պատրաստած է, վերոյիշեալ գրքին մէջ 20,000 կը դնէ։ բայց ասիկա շատ է։ իսկ Պ։ Պ։ Լազարովիչ կը դնէ բոլորը մէկանց 150 տուն***, որն որ խիստ քիչ կը կարծուի, եւ գինեւայ թէ Պր։ Լազարովիչ Հնդկաստանի ամէն կողման Հայազգի վաճառականները չէ հաշուած, որոնց ամենուն գումարը՝ նոր աշխարհագրութեանց նայելով՝ 4—5000 հոգի գինի։ Հնդկաբնակ Հայոց թիւը, գործունէութիւնն ու հարստութիւնը Արիանացաց տերութիւնը չեկած՝ հիմակս ընէ շատ աւելի էր, բայց անոնց գալին եղբը մերինքը՝ որ ամէն բանի մէջ անոնց առաջնորդ եղած էին, բնկան, իրենց ընդարձակ առուտուրը կարարելու չին ու նաեւ. ցրուելով քիչցան։ Թէպէտ հիմակ ալ Հնդկաստանի Արիանական ու բնատիրական մասերը, Ջաւա, Սումատրա, Բանկոլ, Քանիմն եւ Ջինաստ-

* Նարարա 1848 թիւ 47 Պարսկաստան։

** Ազգասէր Արարատեան 1850 թիւ 6։ Պարսկաստան։

*** Աստրագրութիւն Կարիմով գրագրի։ Պետերբուրգ 1832։ Երես 43։

* Neumann's Geschichte der Übersiedlung von vierzig tausend Armeniern. Leipzig, 1834. S. 6. „Der Schreiber dieses weiß aus dem Munde eines sehr ehrenwerthen Mannes, der bei der Übersiedlung zugegen war, daß mehr als die Hälfte der armen betrogenen Auswanderer in den Ghanaten Eriwan und Nachischewan eines furchtbaren, gualvollen Hungers gestorben ist".

տան տարածուած են, սակայն ան հիմնուած ունի յա-
ւաջուան ճոխ միմակին հետ չեկրնար համեմատուիլ,
որն որ բոլոր Եւրոպայոց ալ զարմանք մ՚ելած էր։

Ընդհանրապէս Հայոց ազգային յառաջդիմու-
թեան ու յառաջանալու բնդհանուր ջանքին վրայ չէ
մնար միայն բուսալու բան մը չունենք, հապա նաեւ ու-
րիշ կողմերուն բացմաթիւ ազգայնոցն ալ օրինակ
կրնանք տալ։ Ասյուսակ քիչ մարդիկ անգաղար ջա-
նալով կարող եղան այնչափ կենդանագործ եւ ազ-
գային գործունեան ու կրթութեան հարկաւոր եղած
հիմնարկութիւնները կանգնել, իրենց մայրենի լե-
զուն կրցածնին չափ միշտ սորվեցան ու մշակե-
ցին, այնպէս որ անոնց մէջ կրթութիւն ընդունող
մարդ մը հասարակօրէն իր ազգային լեզուն, մանաւ-
անդ գրաբարը քիչ շատ գիտէ։ Իսկ իրենց աշխար-
հաբար լեզուն իրենք ալ Ռուսաստանի Հայոց պէս
երեսէ ձգած ու մշակութենէ զուրկ թող ուսած
են։ Եկէք տանց ըսածին պէս Անդրկովկասի իրենց
գիտութեան օրինակաւոր Հնդկաստանի Հայոց ալ
կարգաւորեալ ուսումնարանութեան գրգիռ եւ ա-
նական եղան, բայց մերինոց ջանքն ալ ամենեւին
մեկը չեկրնար ժխտել, գոն որ շարունակելու եւ
կրկնապատկելու որ ըլլան, բոլոր Հայ ազգին մէջ թէ
գիտութենց եւ թէ նաեւ վաճառականութեան
կողմանէ ամենէն փառաւոր ասպիճաններէն մեկը
գ՚ունենան, մանաւանդ եթէ մէջերնին եղած գրա-
սութեան ու երկրագործութեան հոգին մերցնե-
լով՝ միապանական հոգին իրենց մէջ սկսի քան զոր
ունի զորացնեն, լուսաւորեալ ու հասարակաց ե-
կեղեցականներ գտնեն, որչափ կարելի է նէ՝ ամիսի
ու սեզմ՝ բնակութիւն ունենան, եւ ամէն բանէն
առելի զգուշանան որ ուրիշ ազգաց դիտութեան
հետեւած առաջնին՝ իրենց սեպհական ազգայնա-
թիւնը չմոռնան, եւ անոնց մարմնին ու մոլորա-
թիւնէն հեռու կենան։ Իսկ մեկալ կողմանց ազգայ-
ինները Հնդկաստանի Հայոց չէ թէ միայն հոգեւ-
որական ջանքը աչքերնին առջեւն ունենալու են,
հապա մանաւորապէս անոնց մեկ բանին պէտք են
միտ դնել, որն որ բոլոր ազգին եւ մանաւանդ Տաճ-
կաստանի Հայոց դիմառակութեանը մեծապէս
հարկաւոր է, այս ինքն նաւարկութիւն սորվիլ,
նաւու տեր ըլլալ, ծովային ընկերութիւններ եւ
ծովային առուտուր ունենալ։ Ասիկա մեր Հայոց ազ-
գին մէջ նախ եւ յառաջ Հնդկաստանի Հայազգի-
ները կարգաւորեալ կերպով սկսան, ընդարձակե-
ցին, եւ հիմակ ալ յառաջ կը տանին։ —

Ասիայի Հայոց վրայ գիտնալու արժանի շատ
բաներ կան, բայց անոնց ամէն մեկուն կատարեալ
տեղեկութիւնը մեկ անգամով չենք կրնար ընդունել,
ուստի ան հեղ միայն ընդհանրական ծանօթու-
թիւնները կու տանք։ Ասիայի բոլոր Հայոց դա-
մուրը վերջին հաշիւներուն նայելով՝ 22 հազարէն
քիչ մ՚ալ առելի է։ Ասոնք երկու գլխաւոր մաս կը
բաժնուին, այսինքն՝ Կարկաստանի կամ Ասիական
Լեհաստանի Հայք եւ Դրամսկլանիայի Հայք, ո-
րոնց կը վերաբերին նաեւ Թաճառստանի պրեսալ
կողմերը ցրուած Հայազգիները։ Լեհաստանի Հայերը
3½ հազար են ու գլխաւորաբար կը բնակին Լեմ-
պերկ (Լվով), Պոժեժանը, Լաշէց, Սատանիսլաւ, Գու-
թի, Դիմիրնէց, Հուսատնա, Մնեսիէին, Չեռնովիցց,
Սուչաւա։ Իսկ Դրամսկլանիայի կամ Ռուսական
Հայերը երկու ազգ քաղաք ունին Կիոլա (Հայա-
քաղաք, Սամարգվար) եւ Պաշարով (Եղիսաբե-
թուպոլիս), բայց ասկից՝ բացառեալներ կը բնակին
Սէնթ Պիթերսպուրգ ամենին մէջ։ Անոնց բոլոր
քաղաքներն ալ (Գրոզինսկի, Հեռանդագատ,
Դոնսկոյ) քիչ շատ կը գտնուին։ Թաճառստանի
մէջ շատ ցրուած են, սակայն գլխաւորապէս Պոնտոս
գաւառին մէջ բնակութիւն ունին, ուր Թոքատ-
լեան կաւակալութեան մէջ մեծամեծ երկիրներու
տէր են։

Ինչ հանգամանքս խօսելով Ասիայի Հայոց ազ-
գային վիճակը շատ ողորմելի է։ իրենց գիտցած Հայ-
երէն լեզուն խիստ ապականեալ է։ իսկ շատերն ալ
ամենեւին Հայերէն չեն գիտեր, հապա իրենց Մա-
ճառ, իրենց Վարպ, իրենց Լիհ, իրենց Գերմանացի
մեծցած են, եւ վրանին միայն Հայ անուն ունին։
Ռուսերի եւ Թաճառստանի Հայերն ան կողմանէ
աւելի ջատագովելի են քան թէ Լեհաստանի Հայ-
երը, որովհետեւ Հայերը Դրամսկլանիա մնալու-
ներնին իրենց դատ ազգ չընդունուեցան, այլ ի-
րենց Թաճառներու յաւելուած մը, ուստի եւ քա-
զաքական պատիւներու եւ պաշտօններու մէջ պէտք
էր որ իրենց Թաճառ յատուցանային։ Ես բանս հան-
ուելոց Հայերուն՝ որ որդեն ազգային կրթութիւն
մը չունին, բարոյական հարկ մ՚ենգաւ կամաց կամաց
հունգարացոց հոգին, բարին ու լեզուն ընդունե-
լու, այնպէս որ շատերը կ՚ամչնային կամ՝ օգտակար
չէին սեպեր Հայ լսուիլ, իսկ ամենք Հայ ըլլալնին
նաեւ բացայայտ կ՚ուրանային։ Ասիկայ անով աւելի
հեւս յառաջ գնաց որ Ռուսերն ու Թաճառաստանի
Հայերն այնպիսի քաղաքական կամ եկեղեցական
դրութիւն մը չունէին, որ կարող ըլլար զանոնք ժողովել,
իրենց ազգային հոգին արթնցնել ու իրենց լե-
զուին փոյթ տանիլ եւ այլն։ Ամէն կողմ Հայոց վրայ
կը տեսնուի թէ ամէն հարկաւոր ձիրքներն ունին,
իսկ միութեան հոգի կամ միաւորիչ դրութիւնը
քիչ ունին։

Բայց Լեհաստանի Հայերուն դէմ Ռուսերի Հայոց
արդիւնքները չկրցին։ իրենք դարերէ ի վեր եկեղե-
ցական դրութիւն մը (արքեպիսկոպոս) ունէին եւ ունին,
ամէն տեսակ արտօնութիւններն ու ազգայնութիւն-
ներն պահելու ամէն իրաւունքներն առած էին, եւ
ժամանակ ժամանակ ալ մէջերնին բաւական քաջ
Հայերէն գիտցող մարդիկ եղան։ սակայն օգուտ մը
չեղաւ։ Լեհաստանի Հայոց եկեղեցականներն ան
կողմանէ մեծ անհոգութիւն ըրին, իրենց ազգային
պատիւը չճանչցան։ թեպէտ Հայոց ծէսը քանի մը
փոփոխութիւններով պահած են, բայց Հայերէն
լեզուն ան ատենին քիչ կը տրվին, որ ընդհան-
րապէս պատարագին ու ժամերգութեան ազօթքներուն
գլխեմ չեն հասկնար, եւ դիմացը գրուած լատի-
ներէն թարգմանութեան նայելով՝ խմաստը վերջ ի
վերոյ կ՚ըմբռնեն։ Իրենց գիտցած ոչնչ ու խան-
գարեալ Հայերէնէն չափելով՝ կը կարծեն թէ Հայ-
երէն լեզուն չկրնար ամէն գիտնական գաղափար-
ները ճշգիւ ու դիւրութեամբ բացատրել, որով
Հայերէնին վրայ սեր չեն ունենար։ եւ իրենց բոլոր
ուսմունքը լատիներէն, դերմանիերէն ու լեհերէն
կը կատարեն։ Քոլէջերուն մէջէն շատ անգամ Հայ-
երէն լեզուաս քարոզ լսելու լաղանք կը ցուցնի,
բայց քարոզները միշտ կամ լեհերեն են կամ գեր-
մաներեն։ Ասոնք ամէն բաներով Լեհաստանի բոլոր
Հայազգի եկեղեցականներն ու ժողովուրդը միայն
անուամբ Հայ մնացած են։ Հայ ժողովրդեան ազգաբը
օտար ազգաց գաղտոցներն երթալով՝ միայն անոնց
լեզուն կը սորվին ու շատերն առանց Հայերէն բառ
մը սորվելու, կամ լսելու կը մեծնան եւ ասով շա-
լուանակ ազգայնութիւններն կը կորսնցնեն։ Ասանկ
խեղճութեան մէջ է սուսերիական Հայոց ազգային
վիճակը։

Բայց կարծենք թէ Ասիերիոյի բոլոր Հայոց ալ
արթնանալու եւ իրենց ազգային օգուտը մտածելու
ժամանակը հասաւ։ Արդէն հիմա տեսանելով թէ
մինչեւ ցայսօր անուն չունցող ազգերը կը կարգաւորուին
ու յիշուելու կը սկսին, Հայերն ալ մեծ
մինչեւ պրտիկ՝ ուրչափ որ կը լսենք ու կը տեսնենք,
ան բաղձանքով բորբոքած են որ իրենց գո-
յութիւնը ժողովին, ազգային ուսումնարաններ գտնեն,
Հայերէն լեզուն սորվին, եւ ամէն կերպով ջանան
որ բնդհանուր ազգին կամ ազգաց կենդանագործ
շարժմանը մասնակից ըլլան։ Ասոր չէ թէ միայն
արգելք մը չենք տեսներ, հապա նաեւ ամենայն
պատգամներ կը գտնենք որ նոյն բաղձանքին կա-
տարմանը շատ դիւրութիւններ կու տան։ Դեռ արիւ-
նաց կողմանէ մոռնալով՝ հիմակ ազգայնութեան
իրաւունքը սեղմիչ հոգեւորական տիրներնը չկան,
այլ նոր ուսումնական սահմանագրութեան զօրու-
թիւնովը տեսութեան առջեւ 22 հազար Հայերը
4—5,000,000 հունգարացոց կամ Խաղաղուց
պէս իրենց ազգայնութիւնը կատարեալ պահելու,
ազգային լեզուն մշակելու եւ իրենց համար մասնա-
ւոր նոր օրէնքներ հաստատելու իրաւունք ունին։
Եկրորդ՝ գրատական կարգութեան կողմանէ նոյն-
պէս տարակոյս մը չկայ։ Ռուսերի ու Թաճառաստա-
նի 16,000 Հայերը ստացուածքով այնպէս հա-
րուստ են որ մեկ ու կէս միլիոն ղալաքներու գիմա-
ցը կրնան ելլել։ իսկ Լեհաստանի ու Գալիցիոյի
Հայերն այնչաղ ստացուածներէ զատ 140 մեծ
գեղերու ու նաեւ քանի մը քաղաքներու տէր են։
Եկրորդ՝ իրենց մասնաւորական կայսրութիւնն ու հա-
մարումը տեսնելով՝ գարձեալ մեծ երաշխաւորու-
թիւն մը կ՚ունենանք որ ան բանս կրնան յառաջ
տանիլ։ Հայերը Թաճառներու, Պարսիներու եւ
Լեհերու մէջ իրենց խելքովը, արիութիւնովը
քանը, խոհեմութեամբն ու գիտութեամբը անանկ
մեծ համարում մ՚ունին որ զատուելու են, քա-
ղաքապետութեան եւ ուրիշ առանց նման պատա-
ներնին լսա մեծի մասին իրենց կը յանձնուին։
Հայոց բնակած տեղերուն Լեհերն ու Թաճառները
շատ անգամ իրենց Հայազգի ժողովրդապետներ կ՚ընտ-
սրեն անոնց խորհուրդներանը, ծանրութեանն ու
գիտութեանը համար։ ուրեմն Հայազգի օրէնքներուն
օգտին գործածած խելքերնին ու համարումնին ի-
րենց ազգին համար ալ օգտին կրնան դանեցընել։
Զարմանալի՝ թեպէտ իրենց բերնի լեզուն շատ խան-
գարեալ է, բայց Հայերէն լեզուն իր հարատեւ-
թեամբը պատրաստ է Ասիերիայի Հայոց ալ նաւարկ-
ելու։ ասիկա հասկցող մարդու տեսնելն մեծ գի-
նութիւն է։ Ասիերիայի շատ ազգերը, ինչպէս Ալ-
ընք, Ռուսերն, Պարսիկ, Պաշտ, Խաղաղ եւ այլն
խելք մը Պարսիկ ցեղեր, մինչեւ հիմակ անանկ ան-
կատար ի՞նչ ունեն որ թող ուրիշ գիտութիւն-
ները, քաղաքական եւ իրաւագիտական գաղափար-
ները՝ չեն կրնար բացատրել կամ ճիշդ բացատրել,
անոր համար հարկ եղաւ որ տեղութիւնը նախ նոյն
ազգերուն գործակցութեամբը հարկաւոր
բառերը պատրաստել ասոր, բայց անանկով ալ հի-
մակ շատ օրինաց ճիշդ իմաստը նոյն լեզուներով ա-
զնկ բացատրել չկրնանք՝ հարկ կ՚ըլլայ միայն վեր
ի վերոյ հասկցընել, ու օրինաց մեկ մասին վրայ
դատ մը բացատրելու որ ըլլայ, ան նոր տրթնցած
լեզուները բանի մը չեն ծառայեր, որովհետեւ
ճշգութիւն չունին։ բայց Հայերէնի համար ասանկ
տարակուսանք պէտք չէ։ Խօսքերնիս ամփոփելով կ՚ը-
սենք որ Ասիերիայի Հայք ազգային յառաջդիմու-
թեան հարկաւոր եղած ամէն պայմաններն ունին,
բայց ասոնք տրգիռաւոր ընելու համար պէտք է որ
մեկ քանի երեւելի մարդիկ կամ մեծամեծ ընտա-
նիք ան շարժման ձեռք բռնեն, գլուխ կենան եւ օ-
րինաւոր կերպով յառաջ տանին։ Ասոնկով Ասիա-
տիական Հայերը չէ թէ միայն պատճառ պատ-
ուութիւն մը կրնան հասնիլ, հապա նաեւ իրենց ա-
զգեւորութեան հանդիպելի եղբայրց ալ ամէն կերպով կրբ-
նան մեծամեծ ու անդին օգնութիւններ ընել*։

Ասիատիկ ան է Հայոց լեռնցն եւ ազգային ու
յառաջդիմական վիճակին վրայ եղած ընդհանուր
ծանօթութիւնը։ Աւելա մասնաւորութեամբ կարգա-
յողը՝ ազգային նկատմամբ շատ օգտակար խորհրդա-
ծութիւններ կրնայ ընել ու կը տեսնէ որ մեր սիրը-
ելուելու յառաջդիմութեան գլխաւոր ազգերը
եղողն է քրիստոնէական ազգային ներդաշնակութեան
պակասութիւնը, որով հակառակութեան ու ան-
միաբանութեան հոգին կը զօրանայ, ամէն մարդ իր
առանձնական շահը կը փնտռէ ի վնաս հասարակաց
շահուն, իր կարողակցութիւնը յառաջ կը տանի,
ուսանի կը հետեւի իրարու հակառակ գործել, իրա-
ր շինածն տրթել, եւ ասանկով ազգին գոյը կը
ցրուի ու շատ հոգեւոր եւ մարմնաւոր բարիքներ կը
խոչընդոտի։ Ասոր համար հարկ կը սեպենք ան եւրեւելի
ու երանելի մարդուն (Ս. Օգոստինոսին) խօսքը հոս
մեջեր, զորն որ մեր ազգային լուսաբերներն մեզի**
ալ մեծերս գրած էր, պՀեկանս միութիւն, յան-
տարբերս ազատութիւն, եւ յամենայնի Սէր։

ԲՆԱԳՐԱՏՄԱՆԱՆ

Զրոյցն ոնուելիները։

(Շարունակութիւն, տես թիւ 22։)

ՀԱՐԱՆԱՏԻՆ բնագրիները արդէն գտած էին որ
ան տեսակ անասունները շատ դիւրաւ յառաջ կու
գան կամ մարդուն տեսանելի կ՚ըլլան, եթէ գործա-
ռանաւոր մարմնոյ մը, զորօրինակ տերեւի, խոտի,
յարդի կամ մեր վրայ ջուր լեցուի, ու քանի մը օր
օդի մէջ թող տրուի։ Կը տեսնուի որ երբոր ջուրը
նեխելու կը սկսի, եւեսին վրայ բարակ թաղանթ մարդի
կը կապէ, ուստի ան ջրին կամիլ մ՚առնելս ու խա-
շորացոյց ապակիով նայիս, կը տեսնես որ շատ մը
ազգ անասունիներ մէջը կը խաղան կը կոյսուան,
կոյ որ պզտիկ կոյ որ մեծ։

Ջրատիներուն գոյանալու երանակին վրայ զանա-
գան իրարմէ տարբեր կարծիքներ կան, որոնք միայն
մեկակերութեանց վրայ հիմնած են, եւ անհաստատ-
ութիւն չունի։ Թէ որ ոեաք առանց առանց հոր
եւ մոր, որոնքն առանց հակիսի կամ առանց նոր-
ին նորին բաժնուելու յառաջ կու գան, չէ նէ՝
շատնալով եւ ամենով, խնդրոյ տակ է եւ հոս է
գլխաւոր գժուարութիւնը։ Ամենք եւ մանաւանդ
էրէնպերկ կը հաստատին որ ամէն ջրածիններուն
հաւկիթները օդի մէջ կը լողան ու ամէն տեղ տա-
ր տարածուած կը գտնուին, եւ եթէ խոնաւ կամ հեղուկ
զանգուածի մը վրայ կենան նէ, ջրածին (անասուն)
կ՚ելլին։ Բայց իրար գեռ ոչ աք օդի մէջ՝ ջրածիններ-
ու հաւկիթ աչքով կրցած է ասնել, եւ նոյն ինքն
էրէնպերկ՝ որ ան գրքի հաւ կիթները անանկ երկայն
կը նկարագրէ, եւ կը հետեւի որ ճիշդ գտած ալ
ը ըլլայ, դեռ եւ ոչ հատ մը հաւկիթ ասուած է որ
օդին մէջէն ինկած ըլլայ։ դեռ ոչ աք ջրին երեսը ա-
ռանցմով ծածկուած, կամ փոշ ու մէջէն ջրածիններ
գոյացած տեսաս։ Ամէն բնախօսներ գիտե որ ջրածին-
ները՝ ջրնալուն պէս՝ անմիջապէս կը մեռնին, ու
կենդանութիւն չեն կրնար ունենալ։ ուստի ինչպէս
կրնայ բլլալ, որ ան գրքի հաւ կիթները շաբաթնե-
րով, ամիսներով կամ նաեւ տարի մը՝ օդի եւ փոշ-
ոյ մէջ կենդանական դրութիւնի կարենան մնալ։
— Կան ոմանք ալ՝ որոնք, թեպէտ բարձրագոյն

* Ասիերիայի Հայոց ազգասական վերաբերմունքներուն, ա-
նոնց ստացուածին եւ ուրիշ առանց նման նիւթերուն
վրայ եղած տեղեկութիւնները հետաքրքիր կնկարս գի-
տուելու թիւն ունին։

** Ցեսս Աստուածաբան, 1850։ Թիւ 21։ Երես 83։

ջրածիններուն՝ Հաւկիլիով յատաջ գայն ու սերիլը չեն ուրանար, բայց կը կարծեն որ ջրածին ոնտանիկներբ՝ սկզբնական ծնողաբար մը յատաջ կու գան, այսինքն՝ ասոնց սերընդեանը Համաձայն բնական զօրութիւններու քարկրով պալմը։ Քանի մը փոքրաձով աս կարծիքս Հաւանականութիւն մ՚ունենայ., բայց աս կարծիքն ալ դեռ պարզ ենթադրութիւն կամ՝ կարծիք կը մնայ։

Ա՚յսչափս ասոյգ է որ սարերին ջրածիններուն վրայ, որոնք թեռով ալ ամենէն շատն են, ձու ածնութիւն (պարիզն Հաւկիլիէ ծնանիլ) ունեցած չէ, անոր Հակառակ՝ բարձրադոյն ջրածիններբ Հաւկիլիով ա՚ինք իրմէ բարձրելով կ՚ածին կը բարձրանան։ Ա՚ս վերջիններբ ան ասոյգանի ասոյգիկ կը բաղմնանան որ, լաս էյրենպերկի, մէկ ջրածնէ՝ քանի մը ժամու մէջ միայն բաժնուելով մեծրու միլիոն մը կրնայ երլիլ։ Ընդ Հանրապէս իրենց ամբաս բարձրն ինքնը այնչափի կը Հասնի, որ լաս նոյն էրէնպերկի Հաշուին, քիչ մը փոքրացած ջրի կայիլին մէկ խորացագ գծաչափին մէջ՝ Հոգաբ միլիոն ջրածին կրնան բանալ։ Եվ է ան քանակութիւնն ընդարձակիներ ու մնացածներ ամբողջ լճի մը կամ՝ ծովակի մը վրայ, ոնիկ ալ աշխարհքիս վրայն ամէն կայուն ջրերուն եւ դարձեալ բոլոր Ոկկիանոսին ամբաս ասարածութիւնը վրայ, Հարկ կ՚ըլլայ խոստովանիլ որ գործարանաւոր կենդանութիւնն ու գործունեութիւնն այնպէս առատ ու ապրատաւոր տարածուած է, որ մենք շատ աշխատելով ալ Հաշիւ կրնանք երեւակայել։

Ա՚ինչու հիմայ սեմնուած ու դիտուած ջրածին անտանիներուն ամենէն պզտիկը՝ 1/2000 գծաչափ երկայնաւոր կամ՝ տրամագիծ ունի։ ուստի պէտք է որ երկայնաբնին 300—400 անգամ մեծցուած ըլլայ, որպէս զի ոչէկ կարենան դիտուիլ։ Գործնական փորձերու մէջէն՝ ամենէն ուշէին ան է՝ որ ինչուիլ ջուր կամ հեղանիւթ պզտիկ գաւաթներու մէջ առնուի, անկէ մէկ մասը ժամացուցի ապակւոյ վրայ թափուի, ու. կէս սու. կէս ճեղքակ տախտակի մը վրայ՝ ոսպնաձեւ ապակւով (loupe) զննուի։

Ջրածիններուն մանրմինը՝ որ Հաստատելու կը ձեւ ունի, սառնատեսակ, թափանցիկ հիւսուածք մին է, որն որ շատ քիչ անգամ՝ կենդանի դէն կ՚ուսնեմ. անոյամ՝ չունի, ոչ միայն փոփոխ արտաքնոնեանք (էֆէրէ) ու թեղիք՝ որ (նաստ) թիանկի պէս կը գործածուին եւ երբեմն հեռաներնին տեսակ մը թիակ ալ կ՚ունենան։ Էրէնպերկի կը Հաստատէ որ ամէն ջրածիններու՝ նաեւ ամենէն պզտիկներուն վրայ՝ բերնի ճեղքուածք գոյութիւն ունի, ալ մերդեան գործ արտաներ, երբեմն մինչուկ 30—40 տասնեակ՝ որ ոչինչներէն կախուած կ՚ըլլան կ՚ըսէ, աշունքներ, ճաճանաց եւ ջրաց մէջէ մէջ շարուած կարգ մը, կոճղէն տեսանելի թէ բերնին մէջ եւ թէ ուրիշ կողմէ։ Ոմանց վրայ նաեւ քանի մը ոչիլ ալ դանելի է, որոնք գարձեալ վրանին՝ իրենցմէ սնանող անտանիներ կը կրեն ներբ։

Ինչպէս Էրէնպերկին աս մարդէ դուրս զարմանալի գիտութիւններբ՝ ուրիշ բնագիտներու, եւ մանաւանդ Գաղղիոյի մէջ Ֆիւժարոեն բնախուզին՝ շատ տարակուսական բան երեւցաւ։

Ջրածիններուն տեսնողը կամ՝ ուսուցիչը՝ կէս մը լուծուած անկեր կամ կենդանական նիւթեր է, կէս մ՚ալ՝ իրենց նմանը, որովհետեւ ասոյգիկ տարբերակով իրար կ՚ուտեն։ Կերակուրն առնելնին կամ ուսուցնին ալ զարմանալի է. որովհետեւ՝ կամ բերանին ապդէն միշտ բաց ըլլալով ունուցնին ինք իրմէ մեծը կը վազէ, եւ կամ բերանիներնուն քովն թիւելով ջրին մէջ պզտիկ յորձանք կամ պոռտ (ապէրիք) մը կը հանեն, որով՝ իրենց տրը կսկրպնին կը մնանէ։ Եվրեք չէ տեսնուած որ ասանք քուն ըլլան, մանաւանդ թէ միշտ անդադար անհանգիստ շարժման մը մէջ են։ Կեանքնին կարճ է. երբ որ իրենց բնական ջուրը կամ հեղուկը կ՚ապականի, իրենք ալ կը լուծուին կը մնանան։

(Պիտի շարունակուի։)

ԹԱՐՈՑՈՒԿԱՆ ՎԻՊ

Շուն կամ Հաւոգարմանիկ։

Ա՚ՆՑՍԱՆՆԵՐՈՒԻ գարուն վերջերը Կոստանդնուպոլիս երեւելի քանդակագործ մը կար։ Օր մը ասոր գործատունը ալքատի կիրպանիրով ծէր մարդ մը մտաւ, եւ խնդրեց որ գործուած արձաններբ մէյ մը տեսնէ։ Ընդունուաւոն անոր մտնելուն յարդեցի ոտիտակութեան, վերջ հայեցողութիւն, մտադրութեամբ ամէն բան մէկիկ մէկիկ քննելուն, բան կարծ՝ բայց իմաստուն խօսքերուն նայելով՝ սիրար ծերունւոյն հետ կապուեցաւ։

Ոչն ատենները Կոստանդ. ժ. կայսրը Արարացւոց դէմ պատերազմ ըլլալով՝ այնպէս պատահեցաւ որ գործատան մէջ եղած արձաններբն ամէնն ալ նոյն պատերազմին մէջ ունուն ընող զօրավարներուն կերպարանքներն էին։ Յարգելի ծերունին ունեց նայելով բան։ Կարծեմ ասոնք ամէնքն ալ մեր դարուն դիւցազնոյ արձաններն են։ Բայց քանի՞ ինձի՝ բարեկամ, եթէ մարդ ջրերդ էս նայի մը կեանքը ասիլ դոմիլի ըլլայ եւ գրեց գարմանքնէ, ազատասիրդ գործերն անոր կիրպանքը ձեւացընելու կը գործածեն։

Ա՚ստեղծագործն աս առաջարկութեան վրայ սկսաւ մտմտալ. եւ վերջապէս հարցուց։ Ան մարդ շեղոր էակն ի՞նչ է։

Շուն, բան ծերը։ Քանդակագործն աս ընելով՝ շիոիծած մնաց. եւ աս բանն իրեն ամենի ուսնախատինք ունենալով, միայը չբան որ ան ծերը խելքը թաւուցած պիտ՚որ ըլլայ, որ իրեն ասանկ բան մը կ՚ասէր։ Բայց ուսուցիչներն ընդարձակ հանդարտ եւ քաղցր դէմքն ու վեհ կերպարանքը դնելը կը ստիպէին որ ան հոմանալու մերժէ։ Ակնարկելով բան որ բնութիւն յատուած դիպուածներ է, որ դիս դարմանցնէ, մանն զի անանկ խնդիր մը դեռ ինձի եղած բան չէր։ Ուստի նախ կ՚ուզեմ իմանալ որ ասուգիս կ՚ուզեն, չէ նէ դիս ծաղր կ՚ընեսս։ Քանի ասրիէ ի վեր մարդ ծաղր բրած չունիմ, պատասխանեց ծերը։

Ան ատեն քանդակագործն բան մի։ Աշխատութեան համար պահանջելու փոփոխ դիտոն, կրնամ այնչափ բան վճարել։ Դիտեմ, պատասխանեց ծերը, եւ. օրդէս զի ապահով ըլլաս որ կրնամ վճարել, ա՚ս մատանին առ։

Ան բան ու ձեռքն ոնոր տուաւ, որն որ մատանի ըլլալն գրեթէ եղած էր, վասն զի երիս. քարէ զատ բոլոր վրայի քարերը հանուած էին։ Բայց ան մնացած երկու. քարը՝ շատ ազնիւ էին։ Կարեւաւորին հեռաբերութիւնն ասով ուրիշ դրգռուելով՝ Ա՚ստեղծի, յարդելի ծեր, բան, քա. ոչ ըէ յայդ. եւ. ինչ. ուզիլ. շնակէ շնաակ ըսէ։

Ի՞նչ ուզիլս ազգէն գիտես, պատասխանեց ծերը. իսկ ով ըլլաս քեզի խոստովանիլը ասա դիս. գժուար բան է։... Ընդ. ամենայնիւ վստահելով որ դիտցիր կը պահես, մէկու մը չես յայտներ, քեզի ուզէն բան կարգու կը պատմեմ։ Լսէ դիլէս անցածներբ, եւ քեզի միայն որ բան էակս արձանի մը պիտանի է թէ չէ։

Հայրս Հնդկաստանին մեծ մասին վրայ կ՚իշխեր։ Իր պատերազմներբ հոգւոյն սերութիւնբ շատ բնդարձակէր։ Ամեն տարիներն իրեն կը վերնային, ու հեղասակները կը դրդոյին։ Իսկ ես անոր քան ամենայնի հոգատակ բնութիւն ունէի. պզտիկուց վեր կ՚ուրախանայի յաւարով որ օր մը իմ ժողովուրդս երջանիկ կ՚ըլլեմ, խաղաղութեամբ թագաւորելով ու պատերնին ինձի հետ կապելով։

Հայրս մեռնելէն քիչ մը յառաջ կոս քովը կանչել տուաւ, եւ ան մատնին ինձի յանձնելով բաւաւ. Քանի մը ժամ առաջ այս դիս կարգ պիտի ըլլաս տեսնել, եւ դուն տեր պիտ՚որ բլլաս ան ընդարձակ սերութիւնն որն որ իմ դէնքիս գոյութիւնը ձեռք բերի ու. պահէիր։ Գիտեմ դուն քու բարեպաշտ սեպհական հեղութիւնովն ու հանդարտութեամբդ պիտի խաղաղես։ Ընտրած հնդ. բայց կենացս վերջն ասոնք յանպի դարձակութիւն մը դիս կը ընդարձակ։ Ան սա թանգագին մատանին, խնամ տուր ինձի որ անիկա մատդ չես հաներ. կրնայ ըլլալ որ օր մը անոր կարօտ ըլլաս։ Ես խաղաղ տուի, հայրս ալ մեռաւ։

Պահակապութիւնս օրը՝ ժողովրդոնս դուրս գան անդամի սիրտս եւ ըսած անցարի բարիքներուն՝ նշանաւոր օր եղաւ։ Ցուրբերն ինչնցուդի, բանաբանիներն ազատուդի, ասհմանակից սերութիւններս հետ խաղաղութեան դաշինք դրի։ Շատ գիշեր արթնութիւն կը կենայի, որպէս զի հպատակներս հանդարտ քնանան։ Բոլոր ժողովրդեան՝ վրաս ունեցած սէրն ու պրդիսկան յարգութիւնը՝ ինձի քաջալերեցին։ Բանտարկեալներբ իրենց երդերուն մէջ դիս բարեբար տարտաղանքներուն հետ կը հանեին։

Ձեզ թէ միայն իրարու թագաւոր՝ գոհ էի, հայրս նաեւ իմ տարածին ու տունս վերաբերեալ իրերուն մէջ ալ գոհ ու երջանիկ էի։ Բայց ամենէն եւ քանութիւնս ամէն ձիրքերով զարդարուած որդի մը ունի, որն որ տերութիւնս մէջ ամենէն շարժարի երիտասարդն ու ձիարշաւական հրամանգներու մէջ ամենէն կիրթն էր։ Իմ հրիներս յարձակող տհամանակից ազդեցութեան դէմ պատերազմելու իրիւրելով՝ յաղթութեամբ եւ դարձաւ։ եւ թէպէտ նոյն ատենն թագաւորական թագով պսակուած էր, ի վերոյ այսոր ամենայնի իր հայրասէր որդի ըլլալէ՝ ինձի ունեցած հպատակութիւնն միշտ կ՚երեւար։

Ա՚յ դիս ամէն մարդէն երջանիկ չէր կարծեր։ Ժողովուրդն՝ որ դիս կը պատուէր, մեքենաւոր երկիրներուն հետ խաղալ, հարստութեամբ լի, ազդեկ քաղաքականացեալ կեանք կ՚անցընէր, եւ ալ երիտասարդական հանակիս բոլոր զօրութիւնն ու առողջութիւնը կը վայելէի։ Ամենայնի յանկարդ մը ունէի՝ ան որ աւելի իմ մտահանելս կը վանեար քան ինձ անոր կը բաղձար. ասկից զատ՝ խիղճս հանդարտ էր, ան որ ամէն բաներն վեր է։ Ո՞հ, ինչպէս նախանձելի էր իմ վիճակս։ Մասնին ու հօր խրատը արչաւի ունեցաւ բան ի՛նչեւաս։ Բայց աս արտաքին ու. երեւակայական մտքիցարութիւններբ շատով անհեռ եղան։

Օր մը երբ որ պտոյտ դացած էի, մարդիկներու քիչ մը հեռուստոյ. մէյ մ՚ալ մեռ ունուսի մը մէջ ելաբ ձայն ասի։ Ոչ տպեմ՝ ոսպիսի որ վարեր ժամանակ մէջ երիտասարդ մը ինկեր է, ազնիւ թաչիցի, դուրանը գարնի պատիներուն։ Սարդ մանրանիկ ապասած երիտասարդը ոտքս իյնալով եւ. դողդոջուն ձեռաներբ երկինքը վերցնելով՝ շնորհակալ կ՚ըլլար։ Ծառաներս առին զինքը պալատս տարին, հոն իրեն շատ դարմանս ըլլալէն ետքը՝ քիչ առաջ նաեւ մէջ լուրը վերջերը բժշկեցան։ Ինձի ցուցացած երախտագիտութիւնը սիրաս իրեն գրաւեց, եւ. քովս պահեցի։ Երիտասարդ մարդն ալ ինչ ձգէի, եւ տեսնելով որ մեծ քանդարար ունեցող մարդ է, ուրախութեամբ ծանր ու գժուարին գործերը սկսայ իրեն յանձնել, վերջապէս գինքը մինչեւ. փոխարքայ ըրի։

Ա՚ն քանա՝ իմ գժբախտութիւնս սկիզբն եղաւ։ Ապերախտն ան պատանին Հանելուն պէս՝ փոխարարութիւնս ամենը ալ ազատ մնաց, եւ. սկսաւ իմ ապրանքներս եւ. ի իմեալ։ Երբեմն շատ կանոնակից գաւառ կենդանաց մէջէն՝ որոնք իմ խաղաղ սերութիւնս վրայ զոհ չեին, պարհեան. իմ ժամանակս հոգս ասենուսն պէս յանկարծ ապարատութիւն չիտր։ Փոխարարն մէկ կողմանէ դաղտակի սենեակ կը գրդռնէր, որ պատերազմ ու սերութիւնն բնդարձակիլ. ուղեն, մեկայ կողմանէ ալ ինձի խորհուրդ կու տար որ սենեակ ինդիրքը մերժեմ։ Լա ալ իր խորհրդեան սենեակ՝ սենեակ չէ բաց ուս՝ ինք սենեակ դլուխն սեղած ինձի դէմ զամբիրը ապատանիներ դրդուէր։ Ուրիշ նար չմնաց ինձի, բայց եթէ իրեն դէմ պատերազմիլ։ Ասոնի հաւատարիմ հպատակներս սենեակ գրեթէ ժողովեցի, իսկ երրորդ անգամն գարնանը մեռաւ։ Երբ որ անոր մեռած մարմինն տարին՝ ինքիրմէս եղած՝ մէկէն վրան ինկայ, բայց քանի՞ եղած քանի մի թիզիներբ որոնց անանկ մեծ գաս եղան, որ պրդոյս մեռնելուն վրայ ունեցած ցաւս անցուց։ Ապերախտ պարծենան մինչեւ. որդիս դիտ հանած է Եդէր, դարձեալ ինկած օրը՝ իր գրաց մեծ մասին թիշանաց կողմէ պիտ՚որ անցնի եղեր։ Ա՚ս Եր քովն եղած թիզիներն իսնայուցած։ Ոնոր ինչ ինչ ունեցի՝ ինձի ինչ ունեցի։ Երիտասարդ մարդ ինձ ինչ կը ձգէի, եւ տեսնելով որ մեծ քանդարար ունեցող մարդ է, ուրախութեամբ ծանր ու գժուարին գործերը սկսայ իրեն յանձնել, վերջապէս գինքը մինչեւ. փոխարար